

ГЕНЕЗА ПРАВА ЛЮДИНИ НА КОМПЕНСАЦІЮ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

ГРИЩУК Оксана Вікторівна - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка

УДК 340.12 (477) + УДК 342.7 (477)

Научная статья посвящена философско-правовым проблемам генезиса права человека на компенсацию морального вреда. В результате исследования выявлено, что право человека на компенсацию морального вреда в Украине имеет глубокие исторические корни.

Ключові слова: право людини на компенсацію моральної шкоди, права людини, компенсація моральної шкоди.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема прав і свобод людини є домінуючою. Відповідно до Конституції України, згідно з котрою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ст. 3). Саме закріплення за державою обов'язку забезпечення прав і свобод людини дає можливість, у випадку порушення останніх, звернутися до суду з метою їх захисту та відновлення, а також за компенсацією шкоди, завданої таким порушенням.

В Україні право на компенсацію моральної шкоди отримало законодавче закріплення лише 1993 року, тоді як у радянський період це право не було юридично визнаним. Поміж тим, своєрідний аналог права людини на компенсацію моральної шкоди можна зустріти ще у правових пам'ятках нашої держави, що свідчить про традиційну належність даного інституту до права України. Такий стан речей викликає необхідність

проведення короткого аналізу джерел, які закріплювали дане право, а також поглядів вчених щодо цього питання, з метою визначення доцільності закріплення даного права в законодавстві України, а також його подальшого розвитку та розширення меж дії.

Аналіз досліджень даної проблеми

Філософсько-правова проблема генези права людини на компенсацію моральної шкоди не була предметом окремого монографічного дослідження. Поряд з цим, окремі питання, які торкаються вказаної проблеми, досліджувалися у працях таких вчених, як Беяцкін С.А., Гусаковській П.Н., Ерделевский А.М., Кульчицький В.С., Лапцікий Б., Музиченко М.П., Настюк М.І., Покровський І.А., Слюсаренко А.Г., Тищик Б.Й., Ткач А.П., Томенко М.В., Шершеневич Г.Ф.

Мета статті полягає у дослідженні генези права людини на компенсацію моральної шкоди. Слід зауважити, що на сучасному етапі законодавець визнає, що право на компенсацію моральної шкоди є однією із гарантій захисту й інших прав і свобод. У теорії ж права вже обґрунтовано думку про те, що правовий інститут компенсації моральної шкоди є комплексним принаймні тому, що він стосується захисту усіх природних прав людини. Важливим видається й те, що саме це право людини має бути досліджене передовсім як природно-правовий феномен, а вже потім – як явище юридичне.

Саме вищеперераховані причини зумовлюють необхідність дослідження історичних передумов та генези практики юридичного закріплення права людини на компенсацію моральної шкоди в Україні.

Виклад основного матеріалу

Одним із найдавніших джерел нашого права, з якого бачиться можливим почати розгляд даного питання, є Руська Правда. Початковий текст Руської правди до нас не дійшов, збереглися лише її списки. В.С.Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й.Тишик стверджують, що збереглося 106 списків,[5, с.26]. Петро Музиченко вказує, що Руська Правда дійшла до нас в 300 списках [7, с.64]. Усі списки Руської Правди, залежно від їх змісту, можна поділити на три редакції: Коротка Правда (1016 –1054р.р.), Поширена Правда (до 1068р.) і Скорочена Правда (після 1113р.). Ці редакції створювалися в різні періоди, і тому відображають соціально-економічні та політичні відносини ранньофеодальної держави в динаміці. [4, с.56]

На ранніх початках розвитку Київської Русі в царині відшкодування шкоди діяв принцип таліону, який найбільш яскраво виражений в гл. XXI другої книги Мойсея (ст.23-27): « А коли буде шкода, тоді мусить віддати душу за душу, око за око, зуба за зуба, опік за опік, рану за рану, синяка за синяка». Проте з розвитком держави законодавець намагається поступово замінити принцип таліону грошовим відшкодуванням. Як зазначає І.Ф.Г.Еверс, особиста образа давала право на помсту, як це притаманно в природному стані, однак законодавець намагається обмежити її шляхом поступової заміни грошовим відшкодуванням за “безчестя” [10, с.59].

Слід зауважити, що перехід від принципу таліону до відшкодування за “безчестя” не був різким і жорстким, він поступово займав своє місце в праві Київської Русі. Це яскраво видно на прикладі ст. 3 Короткої Правди, яка передбачає відповідальність за удар палицею, жердиною, рукою, чашею, рогом чи мечем [17, с.7]. Згідно цієї статті, потерпілий мав право на виплату “безчестя” в розмірі 12 гривен, або право помсти, але

лише на місці злочину. Таким чином, чітко видно відхід від принципу таліону. Обмежуючи право помсти лише місцем вчинення злочину, встановлювалась виплата за “безчестя”, як засіб обмеження помсти. Потерпілий мав можливість вибору між правом помсти і правом відшкодування за “безчестя”. І тільки ст. 25 Поширеної правди (яка передбачала відповідальність за аналогічний злочин) вже повністю відходить від права помсти, передбачаючи виключно виплату за “безчестя”.

Виплата за “безчестя” була передбачена Руською Правдою у випадку заподіяння особистої образи (“обіди”). Як зазначає І.Ф.Г.Еверс, в Руській Правді «первинно все – образа, і мова тільки про образи» [10, с.67]. Отже, протиправне діяння, яке заподіявало певну шкоду, тобто образа, є близьким до поняття злочину. Підтвердження такої точки зору знаходимо і у праці П. Музиченка, який вказує, що злочин в Руській Правді трактувався як «образы, що наносила певні матеріальні і моральні збитки» [7, с.67-68]. Що ж до особистої образи, то виходячи з філологічного тлумачення даного терміну, можна зробити висновок, що це образа, спрямована безпосередньо проти особи і яка заподіює їй моральні збитки.

Коротка Правда містила 10 статей, які передбачали відповідальність за заподіяння особистої образи (з 1ст. по 10ст.). Серед них такі, як вбивство (ст1), тілесні ушкодження (ст., ст. 2, 3, 4, 5, 6, 7), оголення меча (ст. 9), позбавлення бороди та вусів (ст.8), штовхання чоловіка чоловіком (ст.10). Віднесення більшості з цих діянь до категорії особистої образи, не викликає сумнівів, однак цікавим є те, що до цієї категорії було віднесено також позбавлення бороди та вусів. Виявляється, як зазначає М.Ф. Владимирский-Буданов, «пошкодження вусів і бороди вважалося злочином вчетверо важчим, ніж відсічення пальця, оскільки в першому випадку напад на здоров'я ускладнювався ще й психічним ураженням: вуса і борода – свідчення фізичної мужності, були вищим символом честі»[10, с. 78].

Поряд із цим, слід зауважити, що жодна редакція Руської Правди не передбачала відповідальності за образу словом.

Поширена Правда містила 30 статей, які передбачали відповідальність за заподіяння особистої образи. З'явилися нові статті, які конкретизували, розширювали попередні. Зокрема це стосується форм і розмірів грошового відшкодування за «безчестя». Винагорода могла виплачуватися в золоті чи сріблї, що залежало від родовитості потерпілого, а розмір винагороди визначався соціальним станом двох поколінь предків потерпілого по жіночій лінії [11, с.51-52].

Важливим також є те, що вже в Поширеній Правді з'являється тенденція до введення, поряд з виплатою «безчестя», штрафу – «продажі», який сплачувався вже не потерпілому, а князю. Розмір суми відшкодування за «безчестя» був конкретно визначений в санкціях норм Руської Правди (у всіх редакціях). Визначення конкретного розміру суми відшкодування було покликане до життя тим, що такі людські почуття як честь і гідність, неможливо еквівалентно оцінити у грошовій формі, а отже, неможливо досягнути точної відповідності між правопорушенням і карою за нього. А недосягнення такої відповідності в часи Руської Правди могло викликати значні соціальні потрясіння. Із цього приводу М.Ф.Владимирский-Буданов пише: «Особиста оцінка честі не може точно співпадати з злочином ... законодавцю належало або зовсім не обмежувати особистої розправи, або точно визначити цифру майнового стягнення, не допускаючи вже взамін ніякого іншого».[10, с. 67].

Княжі статuti: «Статут князя Ярослава про церковні суди», «Двінська статутна грамота», «Статут великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха» [3, с.30] – також передбачали норми про захист честі. Княжими статутами була передбачена виплата за «безчестя» у разі приниження «мужа» холопом, у випадку пошкодження бороди, а також за викрадення, зґвалтування, побиття жінки чи дочки боярина. Враховуючи своєрідне визначення потерпілого в останньому випадку («жінка чи дочка боярина»), можливо припустити, що в даному випадку потерпілими були не тільки жінка чи дочка боярина, а й сам боярин, як такий, що зазнав образи від приниження честі своєї жінки чи дочки. Тобто, в даному випадку має

місце право на відшкодування за «безчестя», що заподіяно безпосередньо, через близького родича. Виплата за «безчестя» проводилася в гривнах золота.

Судебник 1497 р. [17, с.44], як і Княжі статuti, запозичив з Руської Правди інститут виплати за «безчестя». Аналогічно до Поширеної Правди, Судебник передбачав виплату за «безчестя», враховуючи станову належність потерпілого і стать. Розмір такої виплати коливався від 1 до 50 карбованців. Поряд з цим, у кожному випадку виплати за «безчестя», в Судебнику набуває подальшого розвитку і закріплення виплата додаткових штрафів на користь боярина чи князя.

Литовські статuti 1529, 1566, 1588р.р. передбачали норми про захист честі, оскільки одним із основних джерел, які лягли в основу Литовських статутів, була Руська Правда. Зокрема були запозичені норми про «головщину», яку отримували родичі вбитого [7, с.140]. Розмір «головщини» в залежності від стану потерпілого складав від 100 коп грошей за шляхтича до 24 коп грошей за тяглову людину. Норми про виплату за «безчестя», у випадку образи словом чи діями, були передбачені розділом VII (артикули 8-11) та розділом XI (артикули 27-39) [3, с. 124].

Ідеєю визнання людської гідності та честі, яка завжди була характерна для української ментальності, пронизані «Березневі статті» Богдана Хмельницького (21 березня 1654 р.), затверджені російським царем та боярською радою, які визначали становище України у складі Російської імперії, а також Пакти й Конституції законів Війська Запорізького 1710 р. (Конституція Пилипа Орлика). Зокрема розділ 7 Пактів й Конституції законів Війська Запорізького передбачав відповідальність за злочин, що шкодить гетьманській честі [14, с.31]

У нормах Соборного Уложення 1649 р. передбачено можливість захисту особистих немайнових прав та відшкодування шкоди у випадку їх порушення[12, с.294]. Незважаючи на те, що в Соборному Уложенні ще не було проведено чіткої межі між правом кримінальним та цивільним, непорушним залишалось правило: відшкодування за порушення особистих прав, за «безчестя» роз-

поділяється між державою і потерпілим чи надається лише потерпілому. Кримінальне покарання застосовувалося лише за тяжкі злочини [1, с.38-39], а також, коли потерпілими були особи, що належали до верхівки феодалів та «чорного духовенства». Тут уже термін «безчестя» означав і грошову компенсацію, стягувану за образу [12, с.294], і порушення фізичного та духовного надбаня людини [1, с.39].

Розмір виплати за «безчестя» залежав від соціального становища потерпілого: його звання, був він міським чи сільським жителем, службовцем чи духовною особою. Уложення, як і попередні законодавчі акти, прямо вказує суму виплати за «безчестя», або відшкодовує таку шкоду, керуючись фіксованими критеріями, – «против окладов, что кому государева жалованья».

Законодавець стояв на позиціях неможливості визначення судом розміру виплати за «безчестя» у кожному випадку, керуючись індивідуальними обставинами справи: суддя повинен мати певні таблиці і такси. Хоча такі таблиці і такси не були і не могли бути точними, проте вони встановлювали деякий зовнішній порядок, зовнішню градацію. Інших засобів для визначення відшкодування у законодавця не було, як і не було можливості надати місце будь-якому судовому угляду, так як суддя розглядався тільки як механічний виконавець веління законодавця [1, с.39]. Слід зауважити, що законодавець тої епохи вказував суду керуватися таблицями та таксами при відшкодуванні і майнової шкоди, тобто не надавав судді права конкретизації розміру ні моральної, ні майнової шкоди.

Соборне Уложення передбачало спеціальні випадки виплати за «безчестя», а саме: Глава 1, ст.ст. 2-7 – передбачала відповідальність у випадку образи священнослужителів та прихожан у церкві; Глава 2 – у випадку образи государевої честі; Глава 3, ст.ст. 1-2 – у випадку образи будь-кого словом чи дією на государемову дворі; Глава X, ст.ст. 105-107 – у випадку образи суду і судді; Глава XX, ст.ст. 11,17 – у випадку завдання тілесних ушкоджень; Глава XXIII, ст. 3 – у випадку образи стрільців.[12, с. 294].

У загальних рисах ці правила про відшкодування за «безчестя» діяли і у ХУІІІ ст., доповнені при Петрі І законами про образу честі у Артикулі Воїнському 1715р., а також у маніфесті Катерини ІІ про поєдинки, а згодом перейшли у Звід законів Російської імперії.

До ХУІІІ ст. загальна система права Російської імперії діяла лише на Лівобережній Україні, проте вже у 1840-1842 р.р. на Україну розповсюджується загальноросійське цивільне і кримінальне законодавство [7, с.289], а саме Звід законів Російської імперії. Однак, перед тим, як перейти до короткої характеристики права на відшкодування моральної шкоди у Зводі законів, хотілося б зупинитись ще на двох нормативних актах, які були складені виключно для України, і тому мають особливе значення.

Права, за якими судиться малоросійський народ 1743р [9, с.348-397]. Цей збірник був наслідком проведених у другій чверті ХVІІІ ст. кодифікаційних робіт, метою яких була уніфікація розрізнених норм права, що часто суперечили одна одній і були значною мірою застарілими та дублювалися. Окрім цього, верхівка суспільства України прагнула зрівнятися у правах з російським дворянством [5, с.104].

Глава 20 збірника «О гвалтах или насилиях, о нападениях, о убийстве, побою, увечье, ранах, разбои и безчестии, о казни и наказаниях о том преступивших також о головщинах и платеже за голову, за увечье, за охромлени и повреждени на составах, за побою, раны и безчестие шляхте или воинского звания и прочим людям» передбачала відповідальність у вигляді виплати винагороди за «безчестя», у разі заподіяння образи, а також передбачала виплату «головщини» родичам потерпілого. Виплата за «безчестя» була передбачена також главами 12, 13, 19 та 26 збірника. Проте, незважаючи на свою доцільність і новизну, даний акт не набув законодавчого закріплення.

Зібрання малоросійських прав 1807р. стало кодифікованим збірником норм цивільного права, що діяв на початку ХІХ ст. [15, с.111-162]. Серед джерел Зібрання малоросійських прав на першому місці стояв Литовський статут, на який Ф.І.Давидович,

який був редактором, зробив 515 із всіх 1255 посилань [16, с.147]. Глава XII збірника «О непозволенных деяниях, и о происшедших из того правах и обязанностях» передбачала відповідальність за образу словом і діями. Зокрема пар. 110 передбачав виплату за «безчестя» у разі заподіяння смерті, пар. 116 – за нанесення тілесних ушкоджень, пар. 164 – за образу словом. Як і попередній кодифікаційний акт, Зібрання малоросійських прав офіційного затвердження не отримало, і лише частково увійшло до Зводу законів Російської імперії [5, с.120].

Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811р. Враховуючи той факт, що частина українських земель тривалий час перебувала під Австрійським пануванням, а саме з 1772 по 1918 рік, особливої уваги, з точки зору предмета дослідження, заслуговує Загальне цивільне уложення Австрійської імперії. Поняття шкоди, під якою розуміли «всякий ущерб, причиненный кому-либо в имуществе, правах либо лице его», було визначено в ст.1293 глави XXX «О праве на возмещение вреда и о праве удовлетворения». Слід відмітити, що відшкодування вважалося повним, лише за умови, якщо компенсувало не лише заподіяну шкоду, але й спиралося на задоволення заподіяної образи, тобто відшкодування немайнової шкоди, яке передбачала ст.1323. Норми глави XXX Уложення передбачали певні випадки, коли таке відшкодування було можливим. Зокрема ст.1323 передбачала відповідальність за заподіяний біль, ст.1326 – за спотворення обличчя, ст. 1330 – за образу честі [18, с.357-361].

Вищевказане дає можливість зробити висновок про те, що законодавство Австрійської імперії вже в XIX ст. відійшло від застарілих норм про відшкодування за «безчестя» і містило відносний аналог права на відшкодування моральної шкоди – право на відшкодування «ущерба, причиненного в правах либо лице».

Звід законів цивільних Російської імперії в главі 7 «Про право винагороди за понесену шкоду та збитки», ст.ст. 667-670 [13, с.150], містив норми про виплату за «безчестя». Винний у нанесенні будь-кому особистої образи міг бути присуджений до сплати

в користь потерпілого «безчестя». Розмір виплати за «безчестя» визначався в залежності від стану і звання ображеного і характеру взаємовідносин між ними, в межах від 1 до 50 карбованців. Проте вирішення проблеми захисту немайнових прав особи шляхом виплати за «безчестя» вже не знаходило підтримки і у Росії в кінці XIX на початку XX ст.

Така ситуація пояснюється багатьма причинами, які були зумовлені новими соціально-політичними факторами. По-перше, виплата за «безчестя» виконувала функції заміни кримінального покарання. Тобто у випадку подання цивільного позову про відшкодування за «безчестя», потерпілий був позбавлений права подавати кримінальний позов у тій самій справі. По-друге, виплата за «безчестя» проводилась у чітко визначених випадках, перелік яких був дуже невеликий. У всіх інших випадках, навіть незважаючи на значні моральні страждання, які переживав потерпілий, таке відшкодування було неможливим, оскільки не порушувалося його економічне становище. Деліквент міг сказати потерпілому: своїм вчинком я порушив твій спокій, можливо назавжди заставив тебе проводити безсонні ночі, розтоптав твою індивідуальну особистість, але якщо в твоєму майні немає від цього мінусу, ми з тобою перед цивільним правом в розрахунку. Твої моральні страждання не варті нічого: така воля закону і права [1, с.11-12]. По-третє сума виплати за «безчестя» була чітко встановлена і диференціювалася залежно від соціального стану потерпілого. Проте, коли почала зникати різка межа між станами, така диференціація поступово втратила свій зміст. Коли ж були запроваджені Судові устава, старі таблиці і такси втратили значення для суду, діяльність якого почала базуватись на началах вільної оцінки та розгляду.

Всі перераховані вище обставини покликали до життя виникнення нового способу захисту немайнових прав особи – права на відшкодування моральної (немайнової) шкоди, який дуже швидко почав займати своє місце у правозастосовній практиці.

Формальною підставою для такого застосування було правило ст.ст. 644 і 684

Зводу законів цивільних, які передбачали відшкодування “шкоди і збитків” від дій злочинних і не злочинних. Ці норми, передбачаючи відшкодування не тільки “збитків”, але й “шкоди”, відкривали простір для розуміння останнього терміну в значенні шкоди не лише майнової. Звичайно, такої вказівки було б недостатньо, якби можливо було довести, що обмеження відповідальності перед потерпілим тільки за майнову шкоду витікало з інших норм закону. Проте ні один інший закон не зобов’язував прямо ототожнювати “шкоду” з економічними втратами і не вказував, що відшкодуванню підлягає виключно майнова шкода [1, с.40]. Крім того, ст. 574 Зводу законів цивільних містила норму, згідно якої майнова шкода, а також заподіяні будь-кому шкода чи збитки породжують право вимагати винагороду, а ст. 963 передбачала право на судове задоволення і відшкодування у випадку образ, шкоди і збитків.

Отже, спираючись на вищенаведені міркування, частина юристів, які мали найбільш сучасні погляди, стала на шлях підтримки права на відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Так І.Покровський, відстоюючи необхідність охорони людської особистості, зазначав, що ідея захисту особистих прав закономірно відродилася знову і має всі підстави посісти гідне місце в системі істинно сучасного права [8, с.25]. Подібних поглядів дотримувався і Б.Лапіцький, який висловлював пропозицію про необхідність законодавчого закріплення права людини на відшкодування моральної шкоди – задоволення, яке дозволяє полегшити душевні страждання [6].

Однак не всі тогочасні юристи підтримували ідею відшкодування моральної шкоди. Зокрема Шершеневич Ф.Г. заперечував існування в російському законодавстві інституту відшкодування моральної шкоди як такого, відкидаючи можливість будь-якої майнової оцінки немайнової шкоди. Він аргументував це тим, що такий закон стояв би “перепорою на шляху зміцнення в кожній людині поваги до особи, підтримуючи в малозабезпечених людях надію «зірвати» деяку суму грошей”, що саме по собі повинно викликати образ моральних по-

чуттів і відчувати власне моральну шкоду [19, с.402].

Таке однозначне і жорстке заперечення права на відшкодування моральної шкоди взагалі і грошової оцінки моральної шкоди зокрема, можна пояснити тим, що більшість російських правників того часу були дворянами. Слід зауважити, що ментальність і правила поведінки та сприйняття світу в дворянських колах формувалися в часи, коли дворянами ставали люди заможні і багаті, тому наявність грошей їх хвилювала в найменше. Своїм нащадкам вони передавали певну апатію до грошей, а отже, абсолютизацію немайнових цінностей. Як вказує А.М.Ерделевський, для дворянина природним було відреагувати на образі «викликом «до бар’єру», ніж вимогою про виплату грошової компенсації, подібний спосіб дій і мислення був характерний лише для «підлого» стану» [20, с.69]. Отже, усім відома фраза «Змити безчестя кров’ю», ставала у таких випадках цілком реальною, а засобом морального задоволення нерідко ставало життя людини.

Противники законодавчого закріплення права на відшкодування моральної шкоди аргументували свою точку зору також посиленням на те, що неможливо знайти грошовий еквівалент моральної шкоди. Крім того, щоб грошова винагорода могла служити деяким задоволенням за заподіяну моральну шкоду, вона взагалі повинна бути досить значною за розмірами. Присудження з винних такого великого відшкодування може бути незрівнянно більш тяжким для них, ніж те покарання, що встановлене законом за вчинене ними недозволене діяння [2].

Велика увага, у зв’язку з цим, приділялася проблемі визначення суми відшкодування моральної шкоди. Домінуючою була думка про те, що моральна шкода не може відшкодуватися у вигляді “суми раз і на завжди встановленої”, а повинна призначатися “за углядом і визначенням суду”. Вимога про відшкодування моральної шкоди повинна була задовольнятися судом виходячи з серйозності та істотності заподіяної шкоди, її впливу на потерпілого, а також враховуючи всі інші обставини справи [1, с.41, 72].

Поряд із цим висловлювалися думки про те, що, довіряючи суду право визначення розміру відшкодування моральної шкоди, законодавець, очевидно, виходив з презумпції повної відповідності суддів тим якісним характеристикам, які повинні бути їм притаманні. Проте на практиці, вона не завжди знаходила підтвердження. Тому надання суду такого права могло відкрити широкий простір для свавілля. Одні суди оцінювали б занадто низько заподіяні моральні страждання; інші ж, навпаки, переоцінювали б значною мірою тяжкість цих страждань [2].

Вищевикладені погляди й ідеї знайшли своє відображення в Проекті Цивільного уложення 1905 року. Зокрема, ст. 2626 передбачала відповідальність “у випадках заподіяння знівечення чи тілесного пошкодження так само, як і у випадках позбавлення волі чи нанесення образи”. Згідно з цією статтею, суд міг призначити потерпілому грошову суму на свій розсуд, приймаючи до уваги, чи була з боку винного виявлена зловмисність й інші обставини справи, незважаючи на те, чи поніс потерпілий збитки.

Ст. 2627 передбачала право на виплату особливої винагороди, яким могла користуватися жінка, з якою здійснено перелюб, що карається згідно ст. 517, 520 і 522 кримінального укладу, рівно ж як і дівчина, спокушена обіцянкою на ній одружитися, якщо винний не виконає своєї обіцянки. Ч.2 ст.1655 містила правило, згідно якого боржник, що умисно чи з грубої необережності не виконав зобов'язання, міг бути присуджений до відшкодування й інших, крім майнових, збитків, хоча б вони полягали не в майновій, а моральній шкоді і не підлягали точній оцінці [1, с.67-68].

Як бачимо, укладачами Проекту цивільного уложення була зроблена реальна спроба закріпити право на відшкодування моральної шкоди на законодавчому рівні. Однак реформа цивільного права в Російській імперії не була доведена до логічного завершення, зважаючи на складну політичну ситуацію, яка призвела до зміни політичного режиму і пріоритетів державного захисту, що зробило неможливим законодавче закріплення права на відшкодування моральної шкоди.

Висновки

Право людини на компенсацію моральної шкоди в Україні має глибокі історичні корені. Так, перші ознаки компенсації моральної шкоди знаходимо вже у письмових пам'ятках древніх слов'ян – договорах Русі з Візантією. На ранніх початках розвитку держави у царині компенсації шкоди діяв принцип таліону, проте з плином часу, законодавець намагається поступово замінити його грошовою компенсацією за “безчестя”. Виплата за “безчестя” була передбачена вже Руською Правдою у випадку заподіяння особистої образи (“обіди”). Образа тлумачилась як «дія, що заподіювала певні матеріальні та моральні збитки».

Подальший розвиток держави призвів до відмови від виплати за “безчестя” у кінці XIX – на початку XX ст. Така ситуація пояснюється багатьма причинами, які були зумовлені новими соціально-політичними факторами: по-перше, виплата за “безчестя” виконувала функції заміни кримінального покарання; по-друге, така виплата проводилася у чітко визначених випадках, коло яких було дуже вузьким; по-третє, сума виплати була чітко встановлена і диференціювалася залежно від соціального стану потерпілого, а зі зникненням чітких меж між станами така диференціація поступово втратила свій зміст.

Усі перераховані вище обставини викликали до життя новий спосіб захисту немайнових прав особи – компенсацію моральної шкоди, який дуже швидко посів окреме місце у практиці правозастосування. Вже із запровадження Судових Уставів таблиці й такси втратили значення для суду, діяльність котрого почала базуватись на началах вільної оцінки та розсуду. Однак реформа цивільного права не була доведена до логічного завершення, зважаючи на зміну політичного режиму внаслідок революції 1917р.

У радянській державі право на компенсацію моральної шкоди відкидалось як таке, що суперечило пануючій ідеології. У зв'язку з цим, законодавство України до 1990 року не знало поняття моральної шкоди та права на її компенсацію, хоча теоретичні напрацювання з цього приводу мали місце.

АНОТАЦІЯ

Наукова стаття присвячена філософсько-правовим проблемам генези права людини на компенсацію моральної шкоди. В результаті дослідження виявлено, що право людини на компенсацію моральної шкоди в Україні має глибокі історичні корені.

SUMMARY

The scientific article is devoted to the philosophical-legal problems of genesis of human right of compensation for moral damage. It is discovered as a result of research, that a human right of compensation for moral damage in Ukraine has deep historical roots.

Література

1. Беляцкий С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. (По изд. 1913 г.) – М.: Юридическое бюро «ГОРО-ДЕЦ», 1996. – 76с.
2. Гусаковский П.Н. Вознаграждение за вред, причиненный недозволенными действиями. С.Петербург. 1912.
3. Історія держави і права України. Хрестоматія. / За ред. Шевченка О.О. – К., 1996., с.124.
4. Історія держави і права України. Частина 1: Підручник для юридичних вищих навчальних закладів і фак.: У 2 ч. / А.Й.Рогожин, М.М.Страхов, В.Д.Гончаренко та ін.; За ред. А.Й. Рогожина. К.: Ін Юре, 1996, – 368с., с.56.
5. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996,-296с.
6. Лапицкий Б. Вознаграждение за неимущественный вред. // Сборник Ярославского университета. Ярославль. 1920. Вып.1.
7. Музиченко М.П. Історія держави і права України: Навчальний посібник. К.: Знання.1999, – 662с.
8. Покровский И.А. Право на честь. // Вестник гражданского права. Петербург, 1916, кн.4. – с.25.
9. Права, за якими судиться малоросійський народ. К., 1997. – С.348-397.
10. Правда Русская. Комментарии. / Под ред. Грекова Б.Д. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947,-863с.
11. Российское законодательство X-XX веков. Т. 1. Законодательство Древней Руси./ Под общ. Ред. Чистякова О.И. – М., 1984.
12. Российское законодательство X-XX веков. Т.3 Акты Земских соборов. / Под общ. ред. Чистякова О.И. – М., 1985.
13. Свод законов Российской империи. Т. X Ч. 1. Свод законов гражданских. Петроград, 1914, – С.150.
14. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. К.: Т-во «Знання» України, 1993. – 192с., с.31.
15. Собрание малороссийских прав. 1807г. К., 1993. – С. 111-162.
16. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К.: Видавництво Київського університету, 1968. – 170 с., с.147.
17. Хрестоматія по історії держави і права СРСР. Дооктябський період. / Под. ред. Ю. П. Титова, О.И.Чистякова.- М.: Юрид. лит., 1990, – 480с.
18. Хрестоматія з історії держави і права України. З найдавніших часів до початку XX ст. / За ред. Гончаренка В.Д. – К., 1997. С. 357 – 361.
19. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). М., 1995. – С. 402.
20. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. М., 1997. – С.69.